

УДК 343.43

Андрій Андрушко,

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і процесу
Ужгородського національного університету

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань кримінально-правової охорони честі та гідності особи. Аналізуються аргументи прихильників та противників встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу, відзначається, що протидія вказаним посяганням засобами кримінального права створює серйозний ризик надмірного застосування кримінально-правових методів до регулювання тих відносин, які є сферою насамперед цивільного права. Зроблено висновок, що зводити злочинні посягання на честь та гідність особи лише до наклепу та образи не варто.

Ключові слова: злочини проти волі, честі та гідності особи, наклеп, образу.

Постановка проблеми. Честь та гідність є одними з ключових понять Основного Закону нашої держави. Так, у статті 3 Конституції України вказано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; у статті 21 задекларовано, що усі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах; у статті 28 підкреслюється, що кожен має право на повагу до його гідності; у статті 68 наголошується, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Охороняти честь та гідність особи повинен кримінальний закон. Разом із тим у юридичній літературі нерідко констатується брак кримінально-правових засобів, спрямованих на захист розглядуваних цінностей. Так, скажімо, М.Й. Коржанський нарікає на те, що честь і гідність особи «мабуть, найменше захищені кримінальним законом», вважає, що «наше законодавство дивиться на честь та гідність особи як на суспільні рудименти» [1, с. 73]. О.М. Храмцов своєю чергою відзначає, що якщо життя і здоров'я людини, її недоторканність і безпека достатньо захищені кримінальним законом, то цього не можна сказати про честь та гідність [2, с. 233]. При цьому звертає на себе увагу той факт, що вказані та інші дослідники, висловлюючи відповідну позицію, мають на увазі передовсім відсутність у чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) статей про відповідальність за наклеп та образу.

Проблеми кримінально-правової охорони честі та гідності особи розглядалися в працях В.А. Бортника, М.І. Колоса, М.Й. Коржанського, В.В. Мульченка, В.М. Підгородинського, О.С. Субботенка, М.І. Хавронюка,

О.М. Храмцова та інших науковців. Разом із тим окремі питання, пов'язані з даною проблематикою, залишаються дискусійними та не досить дослідженими. Частково вони аналізувалися нами раніше [3].

Мета статті – дослідити проблемні питання кримінально-правової охорони честі та гідності особи, в тому числі обґрунтувати недоцільність встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі досить часто висловлюються пропозиції криміналізувати вказані вище діяння. Прихильниками встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу є В.А. Бортник [4, с. 11, 119, 124–128, 138–140, 175–178, 184–187], М.І. Колос [5, с. 319–320; 6, с. 161–162], М.Й. Коржанський [1, с. 74], В.В. Мульченко [7], О.С. Субботенко [8, с. 9–10, 11–13], О.М. Храмцов [2, с. 233–255] та інші науковці. Більше того, варто відзначити, що заклики криміналізувати наклеп та образу час від часу лунають у стінах вітчизняного парламенту. Як відомо, законом від 16 січня 2014 р. КК України був доповнений ст. 151-1 «Наклеп» [9], однак з огляду на протести проти цієї та інших законодавчих новел, що увійшли в історію нашої держави як «диктаторські закони», уже невдовзі наклеп був декриміналізований. Однак від ідеї передбачити кримінальну відповідальність за вказане діяння деякі народні депутати не відмовились. Зовсім нещодавно, 20 листопада 2018 р., у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за наклеп [10]. Ініціатори вказаного законопро-

екту – народні депутати М.П. Паламарчук, А.Л. Палатний та О.М. Велікін – вважають, що відповідний крок дозволить забезпечити об'єктивність та достовірність подачі інформації журналістами. На їхнє переконання, останнім часом в Україні «свободу слова все частіше плутають зі всездозволеністю поширення відверто не перевірених, а то і зовсім помилкових фактів», свідченням чого є випадок зі звинуваченнями, що лунають з боку деяких ЗМІ на адресу народного депутата України щодо причетності до скоєння особливо тяжкого злочину (напад на громадську активістку Катерину Гандзюк) [11]. Реанімація ідеї про встановлення кримінальної відповідальності за наклеп викликала справжній резонанс у середовищі журналістів та представників громадянського суспільства, котрі переконані, що законопроект спрямований на те, аби забезпечити імунітет можновладців від публічної критики їхніх дій. У своєму зверненні вітчизняні медіаексперти підкреслили, що криміналізація наклепу «буде обмежувати свободу вираження поглядів, унеможливить висвітлення проблем корупції, зловживання службовим становищем. Подібні законопроекти є виключно засобом тиску на журналістів та медіа і можуть створити серйозний «охолоджуючий ефект» для висвітлення корупції, владних зловживань та інших публікацій на суспільно значущі теми» [12]. Навряд чи варто сумніватися в тому, що підстави для таких побоювань є цілком реальними. Вважаємо, що запровадження кримінальної відповідальності за наклеп серйозно «вдарить» по незалежності ЗМІ і загалом по свободі слова в Україні. У зв'язку з цим слід погодитись з ученими, які наголошують: «Встановлення кримінальної караності діяння допустиме тоді і тільки тоді, коли ми переконані, що позитивні соціальні результати застосування кримінального права суттєво перевищать неминучі негативні наслідки криміналізації» [13, с. 220; див. також: 14, с. 100–101]. Таким чином, є всі підстави стверджувати, що запровадження кримінальної відповідальності за наклеп (так само як і за образи) суперечить принципу співмірності позитивних та негативних наслідків криміналізації.

Звертає на себе увагу той факт, що спроби передбачити кримінальну відповідальність за наклеп обґрунтовуються передовсім «нападками» на політичних діячів з боку журналістів та представників громадянського суспільства, що, як слушно відзначає М.І. Хавронюк, прямо суперечить практиці Європейського суду з прав людини [15, с. 917]. Йдеться, зокрема, про рішення ЄСПЛ у справі Лінгенса проти Австрії (*Lingens v. Austria*), у якому,

окрім іншого, вказувалось, що межі допустимої критики є ширшими, коли вона стосується власне політика, а не приватної особи; на відміну від останньої, перший неминуче і свідомо відкривається для прискіпливого аналізу кожного свого слова і вчинку як з боку журналістів, так і громадськості і, як наслідок, повинен виявляти до цього більше терпимості [16].

Окрім наведеного вище, основні аргументи на користь криміналізації наклепу та образи полягають у тому, що честь та гідність є важливими соціальними цінностями [1, с. 74; 2, с. 233, 245, 249, 250, 253; 6, с. 160–162; 8, с. 9, 12]; встановлення кримінальної відповідальності за розглядувані діяння відповідатиме положенням Конституції України [2, с. 233, 245; 4, с. 119–120, 139; 6, с. 162]; цивільно-правова відповідальність за такі вчинки є недостатньою, захист вказаних цінностей засобами кримінального права дозволить більш ефективно охороняти їх [4, с. 126–127; 8, с. 1, 4, 7–8, 11; 17; 18, с. 116]; встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образи відповідає історичним традиціям криміналізації цих діянь [2, с. 253; 4, с. 139–140, 174–175; 6, с. 160–161]; про необхідність криміналізації розглядуваних вчинків свідчить громадська думка [2, с. 253; 4, с. 169–170; 6, с. 161]; відповідальність за наклеп та образи передбачає кримінальне законодавство більшості держав світу (в т. ч. розвинутих) [2, с. 246; 4, с. 144–154; 6, с. 161; 8, с. 4, 8–9, 11; 11]; криміналізація наклепу та образи буде цілком відповідати міжнародним зобов'язанням України та нормам міжнародного права [2, с. 246; 4, с. 139; 6, с. 161].

На наш погляд, вказані аргументи не є досить переконливими.

Кримінальна відповідальність за наклеп та образи сьогодні насправді передбачена у законодавстві багатьох держав. Разом із тим, як наголошують дослідники проблеми, фактично вона застосовується вкрай рідко або ж взагалі не застосовується [19, с. 467]. Більше того, в багатьох державах відбувається процес часткової або повної декриміналізації наклепу та образи; пом'якшуються і покарання за вказані діяння (зокрема, у санкціях все частіше не передбачається покарання у виді позбавлення волі на певний строк). У спеціальній літературі підкреслюється, що відмова від кримінального переслідування за розглядувані діяння на користь винятково цивільно-правових санкцій є яскравим свідченням сучасної західної філософії кримінального права, у котрій дедалі більше суспільно небезпечних діянь отримують грошову оцінку. У сучасному західному суспільстві честь, гідність і репутація все

частіше сприймаються як певна економічна цінність, предмет товарно-грошових відносин [20, с. 117]. Відзначимо, що сказане стосується не лише розвинутих держав Західної Європи. У цьому контексті інтерес становить рішення Конституційної палати Верховного Суду Киргизької Республіки від 6 листопада 2013 р., в якому ст. 128 «Образ» КК Киргизстану визнана такою, що суперечить п. 6 ч. 4 ст. 29 і ч. 5 ст. 33 Конституції [21]. У рішенні підкреслюється, що основним способом захисту честі та гідності людини є право на судовий захист, наголошується на необхідності внесення змін до Цивільного кодексу Киргизької Республіки задля забезпечення ефективного механізму захисту честі та гідності особи.

У розглядуваному контексті відзначимо також, що відмовитися від намірів запровадження кримінальної відповідальності за наклеп Україні ще у 2012 році рекомендував генеральний секретар Ради Європи Турбйорн Ягланд, котрий підкреслив, що «без вільних медіа немає жодного засобу проти некомпетентності та зловживань влади», і наголосив на тому, що сама лише загроза кримінального переслідування може призвести до збільшення самоцензури та обмеження свободи слова. На переконання Ягланда, «цивільний розгляд справ та публічний діалог є набагато ефективнішим захистом від наклепу» [22; 23].

Як відзначалося, прихильники встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу вважають, що цивільно-правова відповідальність за такі вчинки є недостатньою і неефективною. Ініціатори згаданого законопроекту, наприклад, підкреслюють, що цивільно-правова відповідальність «не несе жодної превентивної функції», і наголошують, що «внаслідок безкарності за відвертий наклеп у суспільстві закріплюється стійке відчуття того, що можна будь-що і будь-коли сказати про людину і жодної (курсив наш – А.А.) відповідальності за це нести не треба» [11]. Наведені твердження видаються необґрунтованими й такими, що без жодних на те підстав заперечують реальний потенціал цивільно-правової відповідальності у розглядуваній сфері. Відомий вітчизняний цивіліст Р.О. Стефанчук слушно відзначає, що цивільне право, завдяки притаманному йому відновлювальному методу, покликане найбільш ефективно здійснювати захист таких особистих немайнових благ, як честь, гідність та репутація особи [24, с. 3].

Наявні в спеціальній літературі нарікання на недостатність цивільно-правової відповідальності за посягання на честь, гідність і ділову репутацію особи, на наш по-

гляд, не є досить переконливими. Має рацію М.І. Хавронюк, який підкреслює, що за наявності цивільної відповідальності за наклеп усі можливі і достатні види сатисфакції одержує саме та особа, стосовно якої були поширені завідомо неправдиві відомості, тоді як штраф, стягнутий за вчинення відповідного кримінально караного діяння, піде в дохід держави [15, с. 917; 19, с. 470]. Справедливо звертається увага також на те, що у випадках, коли наслідком вчиненого наклепу є самотубство потерпілого чи притягнення його до кримінальної відповідальності, винна особа за наявності для цього підстав підлягає відповідальності за ст. 120 або ст. 383 КК України, що дозволяє зробити висновок про те, що найбільш імовірні і тяжкі наслідки наклепу чи діянь, суміжних із наклепом, вже враховані вітчизняним законодавцем [15, с. 917; 19, с. 470]. Разом із тим, на наш погляд, можна і потрібно говорити про необхідність удосконалення цивільно-правового механізму відшкодування заподіяної особі моральної та майнової шкоди, а також спростування поширеної неправдивої інформації, який натеper доволі складний.

О.М. Храмцов говорить про необхідність подвійного захисту честі та гідності цивільно-правовими та кримінально-правовими засобами (вибір способу захисту, на думку науковця, повинен залежати від самого потерпілого), стверджує, що такий підхід дозволить більш ефективно охороняти ці найважливіші цінності [2, с. 249, 250]. Видається, що протидія наклепу та образі засобами кримінального права створює серйозний ризик надмірного застосування кримінально-правових методів до регулювання тих відносин, які є сферою насамперед цивільного права, з усіма наслідками, що звідси випливають, не кажучи вже про те, що реалізація відповідної пропозиції створить певну колізію між нормами цивільного та кримінального права.

Не варто забувати, що кримінальне право задумувалося як *ultima ratio* (останній аргумент) у справі забезпечення правопорядку. Воно має підключатися до механізму регулювання суспільних відносин лише тоді, коли необхідне застосування найсуворіших заходів впливу з тих, що є у розпорядженні держави. Слід погодитися також із тим, що криміналізація певного діяння є доцільною лише тоді, коли немає і не може бути норми, яка досить ефективно регулює відповідні відносини методами інших галузей права [14, с. 97].

Відсутність у розділі III Особливої частини КК України статей про відповідальність за наклеп та образу дає підстави деяким дослідникам стверджувати, що «честь та гідність

людини в Україні взагалі не охороняються кримінальним законом» і що розділ III Особливої частини КК України, хоча і називається «Злочини проти волі, честі та гідності особи», не містить у собі жодного злочину, основним безпосереднім об'єктом якого є честь та гідність особи [2, с. 233]. На наш погляд, зводити злочинні посягання на честь та гідність особи лише до наклепу та образи не варто. Видається, що у розділі III Особливої частини КК України законодавець об'єднав злочини проти волі, честі та гідності тому, що вважає їх досить близькими чи навіть такими, що перетинаються. Так, наприклад, є всі підстави стверджувати, що основним безпосереднім об'єктом незаконного поміщення в заклад із надання психіатричної допомоги (ст. 151) є свобода, честь та гідність особи, причому в їх сукупності [25, с. 173–174]. На думку Я.Г. Лизогуба, людська гідність страждає також у разі вчинення викрадення людини (ст. 146), торгівлі людьми (ст. 149), експлуатації дітей (ст. 150), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1); честь може виступати факультативним об'єктом діяння, відповідальність за яке передбачена ст. 150-1 КК України [26, с. 109, 115, 119, 121]. Людська гідність, на наш погляд, страждає також у разі вчинення підміни дитини (ст. 148) через відділення останньої від рідних батьків (пов'язана з правом дитини виховуватися рідними (біологічними) батьками чи особами, що їх замінюють); значна моральна шкода в результаті вчинення цього діяння може бути завдана й батькам дитини через усвідомлення того, що їхня справжня дитина була від них відторгнута і що вони виховували чужу дитину [27, с. 284].

Висновки

Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок про недоцільність встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу. Протидія вказаним посяганням засобами кримінального права створює серйозний ризик надмірного застосування кримінально-правових методів до регулювання тих відносин, які є сферою насамперед цивільного права. Водночас немає підстав для тверджень, що честь та гідність особи кримінальним законом не охороняються.

Список використаних джерел:

1. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. 432 с.
2. Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: НікаНова, 2015. 472 с.
3. Андрушко А.В. Окремі питання кримінально-правової охорони честі та гідності особи. Гуманізація кримінальної відповідальності: матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 16-17 листопада 2018 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2018. С. 7–12.
4. Бортник В.А. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 203 с.
5. Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): моногр.: у 2 т. Т. 1. Освіта, наука, законодавство. Київ–Острого: Національний університет «Острозька академія», 2011. 448 с.
6. Колос М. Клевета и оскорбление: генезис ответственности и проблемы современной криминализации – декриминализации. *Jurnalul juridic national: teorie i practica*. 2014. № 4 (8). С. 158–163.
7. Мульченко В. Проблеми охорони честі і гідності особи у кримінальному законі. *Право України*. 2002. № 10. С. 41–44.
8. Субботенко О.С. Охорона честі та гідності особи кримінально-правовими засобами (досвід країн СНД та ЄС): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 16 с.
9. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян: Закон України від 16 січня 2014 р. № 721-VII // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-18>
10. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за наклеп від 20 листопада 2018 р. № 9306 / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64959
11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за наклеп» / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64959
12. Закон про наклеп загрожує свободі слова і українським ЗМІ. Сьогодні. 2 грудня 2018 р. URL: <https://ukr.segodnya.ua/politics/zakon-o-klevete-ugrozhaet-svobode-slova-i-ukrainskim-smi-1193476.html>
13. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. Москва: Наука, 1982. 304 с.
14. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2007. 208 с.
15. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми

гармонізації. Монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

16. Рішення ЄСПЛ у справі «Лінгенс проти Австрії» від 8 липня 1986 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_066

17. Підгородинський В.М. Співвідношення цивільно-правової відповідальності за посягання на честь і гідність людини з кримінальною відповідальністю. Актуальні проблеми держави і права. 2013. Вип. 69. С. 169–174.

18. Підгородинський В.М. Про встановлення в Україні кримінальної відповідальності за наклеп. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». 2012. Вип. 18. С. 111–117.

19. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

20. Сравнительное уголовное право. Особенная часть: монография / под общ. и науч. ред. С.П. Щербы. Москва: Юрлитинформ, 2010. 544 с.

21. Решение Конституционной палаты Верховного Суда Кыргызской Республики от 6 ноября 2013 г. № 8-Р URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/9613>

22. Генсек Ради Європи закликав депутатів припинити спроби задушити свободу ЗМІ. 24 канал. 21 вересня 2012 р. URL: https://24tv.ua/gensek_radi_yevropi_zaklikav_deputativ_pripiniti_sprobi_zadushiti_svobodu_zmi_n260409

23. Рада Європи закликала Україну не вводити кримінальну відповідальність за наклеп. Дзеркало тижня. 24 вересня 2012 р. URL: https://dt.ua/POLITICS/rada_evropi_zaklikala_ukrayinu_ne_vvoditi_kriminalnu_vidpovidalnist_za_naklep.html

24. Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві: монографія. Київ: Науковий світ, 2001. 307 с.

25. Андрушко А.В. Об'єкт незаконного поміщення в психіатричний заклад. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2014. № 7. С. 171–175.

26. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. 786 с.

27. Андрушко А.В. Кримінальне законодавство пострадянських держав про відповідальність за підміну дитини. Закарпатські правові читання: матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції (19-21 квітня 2018 р., м. Ужгород). Ужгород, 2018. Т. 2. С. 283–290.

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов уголовно-правовой охраны чести и достоинства личности. Анализируются аргументы сторонников и противников установления уголовной ответственности за клевету и оскорбление, отмечается, что противодействие указанным посягательствам средствами уголовного права создает серьезный риск чрезмерного применения уголовно-правовых методов к регулированию отношений, являющихся сферой прежде всего гражданского права. Сделан вывод о том, что сводить преступные посягательства на честь и достоинство личности только к клевете и оскорблению не стоит.

Ключевые слова: преступления против свободы, чести и достоинства личности, клевета, оскорбление.

The article researches on problematic issues of protection of honor and dignity of a person in criminal law. It analyzes arguments of both supporters and opponents of introducing criminal responsibility for libel and insult and indicates that counteraction to libel and insult by means of criminal law creates serious risks of excessive application of criminal law methods in relations which belong predominantly to the civil law area. It is concluded that it is not worth limiting all criminal encroachments against honor and dignity of a person only to libel and insult.

Key words: crimes against freedom, honor, and dignity of a person, libel, insult.